

УДК 811.111'367.7

І. А. Бехта, Є. С. Орищук,Львівський національний університет ім. Івана Франка,
Університет ім. Масарика, м. Брно, Чеська Республіка**КОМУНІКАТИВНА ПРИРОДА НЕВЛАСНЕ-ПРЯМОГО МОВЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ТВОРЕННІ
ВНУТРІШНЬОТЕКСТОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ТЕКСТАХ ЧАКА ПОЛАНІКА**

У комунікативній структурі тексту одним із способів передачі персонажного дискурсу являється НПМ, яке в художніх творах постмодернізму відіграє специфічні функції – допомагає досягти ефекту достовірності, реалістичності оповіді, залучає читача до комунікативного процесу. У текстах Ч. Поланіка, яскравого представника течії американського літературного постмодернізму, фіксуємо використання невластиво-прямих мовленнєвих конструкцій, за допомогою яких відбувається проникнення голосу наратора в дискурс персонажів на рівні внутрішньотекстової комунікації, що в свою чергу робить текст багатоплановим та поліфонічним.

Ключові слова: невластиво-пряме мовлення, внутрішньотекстова комунікація, персональний дискурс, художній текст, постмодернізм

COMMUNICATIVE NATURE OF FREE-INDIRECT SPEECH AND ITS ROLE IN CREATING OF INTRATEXTUAL COMMUNICATION IN THE TEXTS OF CHUCK PALAHNIUK

The modern stage of linguistic researches is primarily characterized by an anthropocentric orientation. Language is studied as a means of communication, without which the existence of a human, its cognition of self and the surrounding world is impossible. If we examine free-indirect speech as a method of reproduction of personal speech-thought, it is possible to notice an interpenetration and cooperation of discourse zones of personage and author-narrator, when the transformed ideas and speech of characters are included in the author's speech, which takes place in various quantity and quality ranges. Free-indirect speech, consisting due to its essence of combination of both subjective plans of author and character, with its maintenance of general structure of story on behalf of author or narrator, that replaces him, can become a compositional means that helps to expose the spiritual world of a hero: it shows the development, change of protagonist's worldview, his spiritual growth or decline, forming or breaking of his outlook. In fictional works of postmodernism, the communicative function of text acquires some special traits. The traditional forms of narration forming the author's point of view cannot satisfy the requirements, which the postmodern authors raise. In the communicative structure of text one of the methods of transmission of character discourse is free-indirect discourse, which in the postmodern works plays specific role – helps to attain the effect of authenticity, reality of narration, involves a reader into the communicative process. As is evident from the given examples, Chuck Palahniuk, renowned representative of post-modernism in literature, often uses free-indirect speech constructions, by means of which the penetration of narrator's voice into the discourse of characters at the level of intratextual communication takes place, which, in its turn, makes the text multidimensional and polyphonic.

Keywords: free-indirect speech, intratextual communication, character discourse, literary text, postmodernism.

КОМУНІКАТИВНАЯ ПРИРОДА НЕСОБСТВЕННО-ПРЯМОЙ РЕЧИ И ЕЕ РОЛЬ В СОЗДАНИИ ВНУТРИТЕКСТОВОЙ КОМУНІКАЦИИ В ТЕКСТАХ ЧАКА ПАЛАНІКА

В комунікативній структурі тексту одним із способів передачі персонажного дискурсу являється НПМ, которая в художественных произведениях постмодернизма играет специфические функции – помогает достичь эффекта достоверности, реалистичности повествования, привлекает читателя к комунікативному процессу. В текстах Ч. Паланіка, яркого представителя течения американского литературного постмодернизма, фиксируем использование несовременно-прямых речевых конструкций, с помощью которых происходит проникновение голоса наратора в дискурс персонажей на уровне внутритекстовой комунікации, которая в свою очередь делает текст многоплановым и полифоничным.

Ключевые слова: несовременно-прямая речь, внутритекстовая комунікация, персональный дискурс, художественный текст, постмодернизм.

Постановка проблеми. У статті досліджується комунікативна природа невластиво-прямого мовлення (далі НПМ) та розкриваються особливості його застосування у текстах творів відомого американського письменника Ч. Поланіка, а також з'ясовуються рівні перебігу внутрішньотекстової комунікації і роль НПМ у ній.

Мета статті: проаналізувати фрагменти текстів та виявити взаємодію дискурсних зон на різних комунікативних рівнях.

Матеріали дослідження: тексти роману Ч. Поланіка «Diary» та оповідання «Warm Rain».

Сучасний етап лінгвістичних досліджень характеризується насамперед антропоцентричною спрямованістю. Мова вивчається як засіб комунікації, без якої неможливе існування людини, її пізнання себе та оточуючого світу.

Відомо, що комунікативний процес базується на взаємному обміні символами, значеннями, інформацією між двома або більшою кількістю особистостей, кожна з яких виступає автором-суб'єктом соціальної дії. Такий суб'єкт намагається якось вплинути на адресата, тобто на людину, якій адресоване повідомлення з метою стимулювати у відповідь почуття, оцінку, дії і т. ін. [4, с. 10].

В художніх творах комунікативний процес передається за допомогою текстів. Саме текст є тією ланкою, яка з'єднує комунікантів у процесі їхньої соціальної взаємодії. Тому важливої ваги набуває завдання вивчення тексту як основної одиниці комунікації. Прозовий текст як вербальна форма спілкування матеріалізує знання автора про світ і робить його доступним для сприйняття адресатом [5, с. 1]. Для того, щоб краще зрозуміти комунікативну природу НПМ, звернемося до визначення прозового тексту як одного зі способів людської комунікації.

Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарін, О. Л. Каменська, І. М. Колегаєва розглядають текст як цілісну підсистему акту мовленнєвої комунікації, текст визначається як система значень і знакових послідовностей, яка втілює зв'язну модель комунікативної діяльності адресата та відправника повідомлення. Визнання тексту одиницею комунікації уможливило аналіз не лише його структури (семантики та синтактики), але й чинників, які впливають на створення конкретного тексту в умовах реальної комунікації [9, с. 98].

Г. В. Колшанський наголошує на тому, що текст тісно пов'язаний із діяльністю мовомислення людини і тому його структура відображає логічні зв'язки між відповідними комунікативними діями [6, с. 124]. Водночас, З. Я. Тураєва тлумачить текст «як пристрій, що породжує нові значення загальнономовних знаків, як пристрій, в якому одиниці різних рівнів набувають додаткових значень, що виводяться з глибинної структури твору» [7, с. 158].

Велика кількість тлумачень поняття *текст* говорить про актуальність та різноплановість цієї проблеми. На наш погляд, найбільш повне і правильне визначення поняття «текст» таке, де враховано й структуру його будови і зв'язки, які неминуче виникають між його конструктивними елементами. В нашій роботі ми будемо послуговуватися дефініцією І. А. Бехти, який чітко визначає головні складові тексту: «Художній текст як складне гетерогенне утворення, стаючи «сумішшю розмаїтих форм усного і писемного мовлення», сприймається як комунікативне ціле і передбачає розгляд його частин як елементів реальної комунікації, головними елементами якої виступає двочленна опозиція «дискурсна зона наратора – дискурсна зона персонажа» [2, с. 248–250].

Явище авторського і персонажного мовлення як складових художнього тексту здавна вважаються предметом лінгвістики. Підтвердження тому – праці таких учених, як Ш. Баллі, М. М. Бахтін 1972, 1986, Бенвеніст 2002, І. А. Бехта 2004, 2013, Гончарова 1984, Лотман 2000, Максимова 2005, Чумаков 1077, Banfield 1982, Fludernik 1993, Short 1996.

І. А. Бехта розмірковує, що «у комунікативній структурі тексту способи репродукції персонального дискурсу (ПМ, НМ, НПМ) формують систему наслідування (своєрідної художньої імітації) мовлення персонажів як типу дискурсу, що є опозицією до форм дискурсу автора-наратора» [3, с. 278].

Принадно зауважимо, що К. Я. Кусько з цього приводу стверджує: «Як загальнономовне (комунікативне) явище НПМ характеризується взаємодією та взаємопроникненням мовлення того, хто говорить, і мовлення того, хто передає це мовлення, мовлення (зовнішнього або внутрішнього) однієї особи в мовленні іншої особи (інших осіб)» [8, с. 33].

Залежно від змісту конкретного художнього твору існує деякий розподіл функцій між способами його викладу. Кожен спосіб виконує свою особливу функцію. Так, авторською мовою послуговуються тоді, коли необхідно описати будь-які події минулого героїв, їх зовнішність, предмети або природні явища, на фоні яких розгортається сюжетна лінія, а також для передачі в найбільш загальному вигляді внутрішньої або зовнішньої мови персонажів. Мова персонажів застосовується здебільшого з метою створення мовної характеристики героя, ознайомлення з його поглядами та характером і слугує для «малювання» психологічного портрета.

Якщо розглядати НПМ як спосіб репродукції персонального мовомислення, то можна помітити взаємопроникнення і взаємодію дискурсних зон персонажа і автора-наратора, коли в авторське мовлення включаються трансформовані думки та мова персонажів, що відбувається в різноманітних кількісно-якісних діапазонах. НПМ, завдяки тому, що його суть полягає в поєднанні суб'єктних планів автора і персонажа при збереженні загальної структури оповідання від імені автора або оповідача, що його замінює, може стати сюжетно-композиційним засобом, що допомагає розкрити духовний світ персонажа: воно показує розвиток, зміну поглядів головного героя, його духовне зростання або падіння, формування або еволюцію світогляду.

В художніх творах доби постмодерну комунікативна функція тексту набуває особливих рис. Традиційні форми оповіді від автора не можуть задовільнити тих вимог, що ставлять перед собою письменники-постмодерністи. Зокрема, скандально-відомий американський письменник українського походження Чак Поланік, для досягнення ефекту достовірності, реалістичності подій, зображених у творі, застосує свій власний специфічний стиль письма, що характеризується нелінійністю оповіді, колажністю, частим перемиканням дискурсних планів автора-наратора та персонажів. В канву основної оповіді нерідко вплітаються елементи наукового дискурсу, які у поєднанні з НПМ створюють ефект існування оповіді в різних вимірах, допомагають впливати на читача.

Наприклад, роман «Diary» починається з розлогого НПМ:

«BY THE TIME you read this, you'll be older than you remember.

The official name for your liver spots is hyperpigmented lentigines. The official anatomy word for a wrinkle is rhytide. Those creases in the top half of your face, the rhytides plowed across your forehead and around your eyes, this is dynamic wrinkling, also called hyperfunctional facial lines, caused by the movement of underlying muscles. Most wrinkles in the lower half of the face are static rhytides, caused by sun and gravity.

Let's look in the mirror. Really look at your face. Look at your eyes, your mouth.

This is what you think you know best» [13, p. 5].

Неважно помітити, що це, оформлене за допомогою НПМ, звернення автора-наратора містить багато наукових назв, за допомогою яких описується обличчя невідомої особи. Спочатку читачеві здається, що автор звертається до умовного героя, але раптом він розуміє, що сприймає це на свій рахунок і ледь стримується, щоб не почати роздивлятися в дзеркалі своє обличчя.

Настійливе застосування медичних термінів, а також вживання дієслів в наказовому способі мимоволі робить уважного читача співавтором та співучасником оповіді. Таким чином, застосовуючи НПМ як літературний прийом, авторові вдається буквально з перших рядків твору залучити (втягнути) читача до комунікативного процесу.

Наведений приклад – це лише перший абзац великого за обсягом тексту, оформленого за допомогою НПМ, що містить риторичні запитання та дієслова в наказовому способі і закінчується такими характерними для творчості Ч. Поланіка нав'язливими повтореннями і, врешті решт, знайомить читача з головним героєм.

«If you're a little confused right now, relax. Don't worry. All you need to know is this is your face. This is what you think you know best.

These are the three layers of your skin.

These are the three women in your life.

The epidermis, the dermis, and the fat.

Your wife, your daughter, and your mother.

If you're reading this, welcome back to reality. This is where all that glorious, unlimited potential of your youth has led. All that unfulfilled promise. Here's what you've done with your life.

Your name is Peter Wilmot» [13, p. 7].

Отже, можна зробити висновок, що в наведених прикладах НПМ виконує яскраво комунікативну функцію. З комунікативних позицій розглядає явище НПМ Є.А. Попова. У своїй дисертації вона пише, що НПМ – це «відтворене мовлення, що базується на трьох складових комунікативного акту: на тому, що говорить, на адресатові та на ситуації, що мають внутрішньо- і зовнішньотекстові вияви, внаслідок чого НПМ властива подвійна комунікативна спрямованість: від автора як зовнішньотекстового адресанта до читача як зовнішньотекстового адресата і від персонажа, що говорить, як внутрішньотекстового адресанта до внутрішньотекстового адресата, яким є той самий суб'єкт, що говорить» [10, с. 91].

Літературна комунікація, як і будь-яка міжособистісна комунікація – це завжди діалог, взаємодія Я та іншого, які в плані зовнішньотекстової комунікації репрезентовані як автор та читач, а в плані внутрішньотекстової – як оповідач і персонаж. Комунікативна модель нарративу складається з різних рівнів комунікації і передбачає розуміння тексту як процесу взаємодії двох сторін – адресата й адресанта. Внутрішньотекстова комунікація постає як багаторівнева. У наукових дослідженнях зустрічаються різні визначення таких рівнів. В. Шмід, досліджуючи комунікативну структуру оповідних текстів, описує такі рівні: 1) рівень літературного твору (комунікація між абстрактним автором та абстрактним читачем), 2) рівень зображуваного світу з вигаданим автором – вигаданим наратором, 3) оповідуваного світу, де комунікація здійснюється між персонажами [12].

Внутрішньотекстова комунікація – це комунікація між наратором як замісником автора в наративній формі викладу і персонажами як носіями неавторського голосу, «чужої» точки зору. Без цього діалогу, який веде до «молекулярних і... внутрішньоатомних глибин» [1, с. 113] і творить суб'єктивну багатовимірність нарації, неможливий зовнішньотекстовий діалог між автором і читачем [11, с. 89].

Внутрішньотекстова літературна комунікація постає як складний діалог автора-оповідача і персонажа, результатом якого є внутрішній розподіл художнього простору на авторську й персонажну суб'єктні сфери. Письменники постмодерністи для передачі внутрішніх переживань або роздумів героїв, окрім звичайних дискурсів наратора і персонажів, нерідко вдаються до використання невластивих мовленнєвих конструкцій, відбувається проникнення голосу наратора в дискурс персонажів.

Розглянемо приклад, де, на наш погляд досить чітко можна визначити випадок внутрішньотекстової комунікації.

«He followed her, fall behind by 20 meters. He was going to meet you. But do not hesitate. Thinking what to say, how to charm, to amaze, to battle, to invite and take a number. I have to do it, I can. I'm not risking anything. It will not work – well, the hell with it!

But she's fucking beautiful. No one beautiful I have not seen in the last six months!

And suddenly, she does not like me?

He did not see and did not notice. But his face was very pale, his hands were covered with cold sweat, weak in the knees displayed on the walk, so that it was evident from a distance of 100 meters» [14, p. 1].

У наведеному уривку автор описує поведінку персонажа, знайомить нас із його думками, навіть звертається до нього з проханням діяти не вагаючись і раптом ми чуємо внутрішню мову персонажа, який подумки розмовляє сам із собою, в нерішучості ставить собі запитання й відповідає на нього, підбадьорюючи себе визнанням краси незнайомки, за якою він стежить, і спонукаючи до дії. Аналізуючи цей приклад, можна виокремити кілька рівнів комунікації: 1) коли автор звертається до читача, описуючи дії персонажа; 2) коли він (автор) розмовляє з цим персонажем і 3) коли персонаж розмовляє сам із собою. І все це завдяки застосуванню прийому НПМ, який у даному випадку є основою внутрішньотекстової комунікації.

Отже, завдяки вживанню конструкцій із НПМ, в художньому тексті відбувається взаємодія різних «голосів», присутні діалоги між автором і читачем, автором і персонажем, а також монолози персонажів, що надає тексту багатоплановості та поліфонічності і по суті, є ознаками внутрішньотекстової комунікації. На нашу думку, дослідження такої комунікації на різних рівнях текстів з романів Ч. Поланіка є перспективними для подальшого наукового аналізу.

Література:

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – 4-е изд., испр. / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 2001. – 502 с.
2. Бехта І. А. Дискурсна зона персонажа у фактурі художнього тексту. Наукові записки. Серія «Філологічна» / І. А. Бехта. – Острогор : Вид-во Нац. Ун-ту «Острозька академія». – Вип. 29. – 2012. – С. 248–250.
3. Бехта І. А. Оповідний дискурс в англомовній художній прозі : типологія та динаміка мовленнєвих форм. дис... д-ра філол. наук : 10.02.04 / І. А. Бехта. – Львів, 526 с.
4. Бориснев С. В. Социология коммуникации / С. В. Бориснев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 270 с.
5. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. / И. М. Колегаева. – Одесса : Одесский гос. ун-тет им. Мечникова, 1991. – 121 с.
6. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 152 с. – С. 124.
7. Тураева З. Я. Категории времени. Время грамматическое и время художественное / З. Я. Тураева. – М. : Высшая школа, 1979. – 219 с. – С. 158.
8. Кусько Е. Я. Проблемы языка современной художественной литературы. Несобственно-прямая речь в литературе ГДР / Е. Я. Кусько. – Львов : Вища школа, 1980. – 208 с.
9. Сейдалиев К. Ж. Фактор адресата в речевой коммуникации // Текст как отражение картины мира: Сб. научных тр. МГПИИЯ им. М. Тореца / К. Ж. Сейдалиев. – М., 1989. – Вып. 341. – С. 98.
10. Попова Е. А. Авторская модальность как средство выражения антропоцентричности текста. Дис...канд. филол. наук / Е. А. Попова. – Липецк, 1996. – 254 с.
11. Попова Е. А. О лингвистике нарратива. Филологические науки / Е. А. Попова. – 2001. – № 4. – С. 89.
12. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – Языки славянской культуры. – М., 2003. – 312 с.
13. Palahniuk, Chuck. Diary. London: Vintage, 2004. – 272 p.
14. Palahniuk, Chuck. Warm Rain. [WWW Document] <http://lingualeo.com/ru/jungle/warm-rain-chuck-palahniuk-282512>